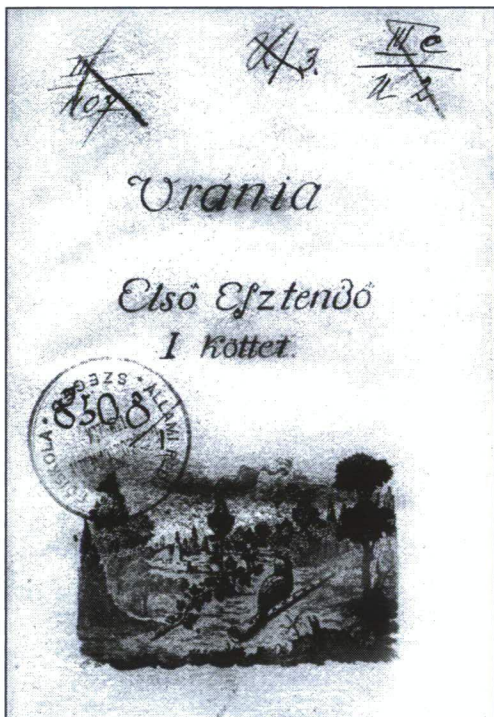

Az XVIII. századi magyar nyelvű sajtótermékek kutatási lehetőségei a Szegedi Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Karán

Téka

A magyar nyelvű sajtókultúra kialakulását a felvilágosodás kulturális programjának szellemi fundamentuma indukálta. Az információ értékének növekedése, a világról való tudás enciklopédikus ismeretének vágya, a polgárság művelődési igényének dinamikus megjelenése együttesen katalizálta a praktikus és széles ismereteket közlő, rendszeresen megjelenő lapok kiadását. Ezen megjelenő lapok forrásul szolgálhatnak irodalom-, művelődés- és politikatörténeti kutatásokhoz. A Magyar Irodalom Tanszék régi könyves állományában két ilyen orgánium található meg, melynek bemutatására vállalkozna ez az írás.

1. ábra AZ URÁNIA CÍMLAPJA VÁC LÁTKÉPÉNEK METSZETÉVEL

Az XVIII. században induló sajtótermékek két műfaji típusát testesítik meg a tanszéki példányok. Az első három magyar nyelvű folyóirat közül az *Uránia*¹ című periodika összes száma vizsgálható, míg a *bécsi Magyar Hírmondó*² című hírlap csak töredékesen van jelen a könyvtárban.

A magyar sajtótörténet kezdetei³

II. Rákóczi Ferenc ismerte fel először az időszaki sajtó jelentőségét a közvélemény tájékoztatása és alakítása szempontjából. A *Mercurius Hungaricus* (a második számtól kezdve: *Mercurius Veridictus*) kiadásával veszi kezdetét hírlapirodalmunk története. Az újság nyelve a latin volt, mely a későbbi magyar hírlapkiadásban nem, de külföldön már a megjelenés pillanatában is szokatlan volt. Az 1705–1710 között megjelent újság az Európa-szerte figyelemmel kísért kuruc szabadságharcnak a terméke volt.

Az 1780-ban meginduló első magyar nyelvű hírlapig⁴ több magyar érdekeltségű német és latin nyelvű sajtótermék látott napvilágot pozsonyi, budai és bécsi szerkesztőségi központokkal. Az első magyar nyelvű orgánium, a pozsonyi kiadású *Magyar Hírmondó*, elsődlegesen hírlapként határozta meg magát, később azonban felvállalt, a felvilágosodás Bessenyei-féle programjának megfelelően, tudományos, irodalmi feladatokat is. Ezzel a magyar nyelvű folyóirat-kultúra alapjait is megteremtette.

Az Uránia

A felvilágosodás művelődési programjának megfogalmazásával elengedhetetlenné vált magyar nyelvű folyóiratok megjelentése. A Kassán megjelent *Magyar Museum*

(1788–1793), Kazinczy szerkesztette *Orpheus* (1789–1792) betiltása után a magyar irodalmi megújulás hívei már csak egy váci nyomdában bízhattak, amely az *Uránia* című folyóiratot nyomtatta.

Kármán József⁵ Pajor Gáspár⁶ szerkesztőtársával együtt igen nagy hírverést csapott a lapnak. A megcélzott olvasóréteg kimondottan a hölgytársadalom volt. A lap szerkesztői célul tűzték ki az erkölcsi nevelést. A műveltség fejlesztését történelmi, természettudományi, esztétikai, gazdasági írások segítségével próbálták megvalósítani. Az *Uránia* mindazokat a lényeges programpon- tokot tartalmazta, amelyekért a betiltott lapok is síkra szálltak.⁷ Fő feladatuknak a szerkesztők az ismeretterjesztést tartották. Kármán igen elítélő módon nyilatkozott a „sivatagi tudosság”-ról, a „szórszálhasogató Eszeskedés”-ről. A folyóirat szerepét a nemzet létét megőrző nyelv fejlesztésében látták. Az olvasásának és a könyvek népszerűsítésé- nek programját is felvállalták.

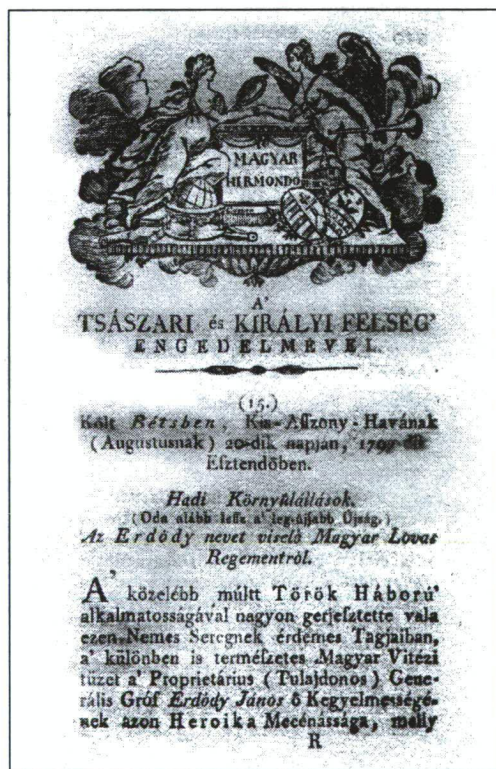
A folyóirat eszmeiségét meghatározó szerkesztői program egyik gondolata túl is szárnyalta elődeit. Kármán hangot adott abbéli elképzelésének, hogy az eredeti munkákra és nem a fordításokra kell helyezni a hangsúlyt. Itt bukkan fel először az eredetiségnek a romantika irányába mutató eszme- isége. A cikkek legnagyobb része Kármán tollából származott, az első füzet élén mégis Schediusnak *A vallás szeretetre méltó volta* című cikke jelent meg, főleg taktikai okok- ból, a cenzúra kijátszása érdekében. A lap- ban előforduló műfajok a következők vol- tak: mesék, anekdoták, történelmi tárgyú írások, praktikus tárgyak bemutatása, foly- tatásos történetek, biológiai tárgyú írások. A cikkek legnagyobb része fordítás, de a legjelentősebb írások, közöttük a *Bevezetés*, a *Fanni hagyományai* első része és *A nemzet csinosodása* Kármán eredeti munkái voltak. A szerkesztőkön kívül Csokonai és Verseggy verseit is olvashatjuk. A magyar Petrarca-

kutatás felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy az *Urániában*, Kármán fordításában több petrarcai szonett olvasható.⁸ Ez azért olyan jelentős, mert a magyarországi Petrar- ca-recepció egyik igen korai megnyilvánulá- sa.⁹

Az *Uránia* 1794–1795 között három füzetben jelent meg összesen, majd 1795 áprilisa után a cenzúra végképp betiltotta. A tanszéken az összes szám igen jó állapotban vár a kutató hallgatók érdeklődésére.

A bécsi Magyar Hírmondó

A lap a *Hadi és más nevezetes történetek* folytatásaként látott napvilágot 1792-ben Bécsben. Az újság szerkesztője és megindí- tója Görög Demeter volt.¹⁰ Az ellenzéki mozgalom erősödése során összekötetésbe került egyes Habsburg-ellenes főurakkal is.

2. ábra A MAGYAR HÍRMONDÓ CÍMLAPJA

Ezekben a körökben született meg a gondolat, hogy nemzeti, nyelvi, irodalmi és politikai törekvések összefoglalására egy új magyar lapot kell kiadni. A korban azonban támogatók nélkül nem tudott volna egy lap sem megjelenni, így a Magyar Hírmondót is

jelentős anyagi segítséggel próbálták fenntartani a felvilágosult magyar főnemesség legtekintélyesebb tagjai: Széchényi Ferenc, Festetics György, Teleki Sámuel. Az újság sikerét a sok helyről érkező, változatos tudósítások élénksége alapozta meg. Fokozták a népszerűséget azok a képek – metszettek – is, amelyek segítségével első ízben illusztrálták nálunk az aktuális eseményekről közölt híreket, tudósításokat. Jellemző adat a lap közkedveltségére, hogy 1793-ban újra kellett nyomtatni korábbi számait. A lap több cenzúratámadását átvészelve mégis népszerűtlenné vált, majd 1803-ban megszűnt.

A tanszéki példány töredékes állapotában is érdekes olvasmány, sajnos csak az 1793-as évfolyam második felét kísérhetjük figyelemmel, de így is izgalmas tevékenység több mint kettőszáz év távlatából fellapozni a korabeli sajtót.

Felhasznált irodalom

HANKISS JÁNOS: *Kármán és Petrarca. Irodalomtörténet*, 1949.

KASTNER JENŐ: *Olaszos irány a XVIII. század... Egyetemes Philológiai Közlöny*, 1923.

KÓKAY GYÖRGY: *A magyar Hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei (1780-1795)*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó.

KOSÁRY DOMOKOS: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

PETRIK GÉZA: *Magyarország bibliográfiája 1712-1860*. I. köt. Budapest, 1888-1892. (Új kiadás: Budapest, 1968.)

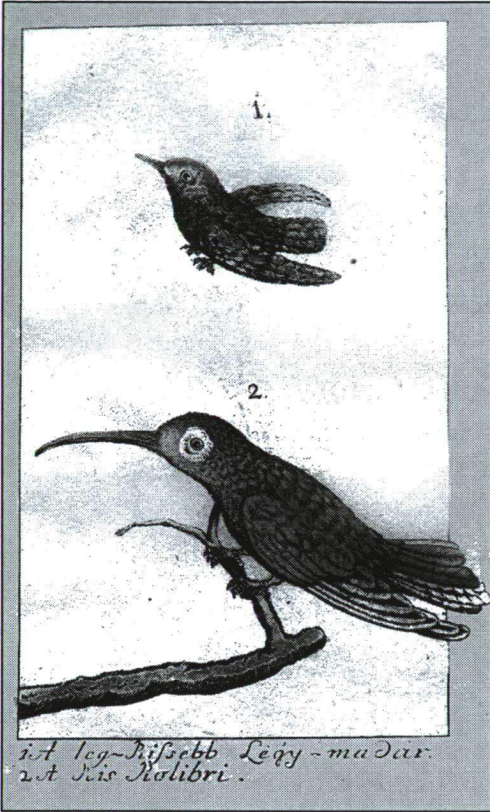
SZABOLCSI MIKLÓS: *A magyar sajtó története*. I. köt. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. III. köt. Budapest, 1894.

*Nem a vagyoni a mirek
látzom lenni.*

3. ábra ILLUSZTRÁCIÓ AZ „ÁLTAL-VÁLTOZOTT TÖRPE” CÍMŰ KISREGÉNY ILLUSZTRÁCIÓJA. ELSŐ ESZTENDŐ, 1. KÖTET

Jegyzetek

- ¹ Leltári szám: 8508/1/2/3
- ² Leltári szám: 8549
- ³ Ez az áttekintés és a folyóiratokra vonatkozó adatok, ahol nem lábjegyzetelem külön Szabolcsi i. m. oldalaira támaszkodik.
- ⁴ *Magyar Hírmondó*, 1780. január 1. Szerkesztő: Rát Mátyás (Pozsony).
- ⁵ Kármán József (1769–1795) szerkesztő, író, műfordító, ügyvéd, a magyarországi szentimentalizmus legjelentősebb képviselője.
- ⁶ Pajor Gáspár (1788–?) szerkesztő, orvosdoktor.
- ⁷ Kosáry i. m. 552.
- ⁸ Hankiss i. m. 159–163.
- ⁹ Kastner i. m. 147.
- ¹⁰ Görög Demeter (1760–1833) szerkesztő, cs. kir. udvari főnevelő, cs. kir. kamarás, udvari tanácsos.

BARICZ ÁRPÁD

4. ábra SZÍNES (!) ILLUSZTRÁCIÓ A „KOLIBRI” CÍMŰ ORNITOLÓGIAI CIKKHEZ. ELSŐ ESZTENDŐ, 1. KÖTET

Magyarok – szórványban

TÓTH PÁL PÉTER: *Szórványban*.
Budapest, 1999, Puskin Kiadó, 272 oldal

* * *

A könyv tartalmát egy mondatban az alcím jól foglalja össze: A magyar és a vegyes (magyar–román, román–magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942–1944 között. A munka egy igen szakszerű, ma is korszerűnek mondható adatfelvétellel épül. Az adatfelvétel során 709 településen 12852 „családlap” készült. 10 kérdéscsoport, adatok és rövid szövegek. E grandiózusnak mondható anyag feldolgozását a Tóth Pál

Péter által szervezett grémium 1987-ben kezdte meg. Ahogy a XIV. fejezet két oldalas utószavában Tóth Pál Péter fogalmaz: „...az elemzést nem lezártuk, hanem csak befejeztük, hiszen csak a legfontosabb összefüggések feltárását végeztük el, s így is az adatok alapján számos új következtetést lehet még megfogalmazni”.

A munka nagy értékének tartom, hogy historiográfiai jellegű tömör összegzését adja a szórványmagarság sorsára kiterjedő figyelem kibontakoztatásának. Jellemző, hogy ez nem a trianoni Magyarországról indult el, ott a határrevízió gondolata volt

a meghatározó, hanem belülről, a kisebbségi sorba kerülő magyarság lététől. Igen értékes a második és negyedik fejezet (*Asszimilálódo magyarok és A kutatás célkitűzései*), mely igen tömör összegzése a kérdéskörnek. Az idézett gondolkodók nélkül, az 1930-as évek második felében meginduló törekvések nélkül ez az igényes felvétel nem valósulhatott volna meg.

E könyvet csak azoknak ajánlom, akik már kiszakadtak a marxizmus-leninizmus iránytűjének útmutatásából. Ez ma még nem könnyű, hiszen közéletünk szereplőinek jó része is, a katedrákon tanítók is, ennek szellemében nevelkedtek majd négy évtizeden át. A határokon túlra szakadt magyarsággal való törődés – sokak számára – még ma is valami túlzott nacionalizmus, felesleges teher az átalakulás gondjai között. A szélsőségszerű és elkerülhetetlen „globalizáció” körülményei között pedig meg kellene maradnunk magyarnak. A Kárpát-medencében eltöltött több mint ezer esztendő megelőzően is már egy sajátos kultúrát építettünk ki, ezzel gazdagítottuk Európát. Ez a sajátos ötvözetű magyarság sajátos szint képvisel Európában. Szórvány – kisebbség – tömbmagyarság – minden egyes tagja fontos, hogy sajátos világunk megmaradjon. A szórvány-magyarsággal is törődünk kell, megmaradásunk, önbecsülésünk miatt is.

A hatalmas anyag, melynek elemzését lezárták, lehet hogy még kiaknázatlan, mégis újabb felvételre sarkall. Ezekre az alapokon, ezekre a kérdőívekre támaszkodva újabb felvételt kellene készíteni a következő években.

Mi a gond az 1942–1944-ben elkészített felvétellel? Minden felvétel, minden statisztika statikus. Egy állapotot rögzít. Mondanivalót majd akkor hordoz magában, amikor kezdjük összehasonlítani korábbi felvételekkel. Ez az 1942–44-es felvétel annyiban nem statikus, hogy egyes kérdései bizonyos történetiséget hordoznak maguk-

ban. Például a X. fejezet: „Az anyanyelv és az otthon használt nyelv”. A kérdőív itt lehetőséget kínál a szülők, a megkérdezettek és gyermekeik nyelvhasználatának elemzésére. Kezdtünk belátni az asszimilációs folyamatba.

Lényeges összegző megállapítása a kötetnek, hogy a magyarság asszimilációja a többségi románságba már 1918-at megelőzően elindult. Ez spontán folyamat volt, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia hatalmi rendszerében éltek az emberek. A román impériumváltózásnak vannak erőszakos megnyilvánulásai, de az asszimiláció nem tűnik gyorsabbnak. A magyar impériumváltózás oly rövid idő, hogy ezt a folyamatot, a szórvány magyarság beolvadását, csak igen kismértékben lassíthatta. A hatalmi eszközök felhasználására van példa 1945 után, de nem meghatározóak. Az összegzésből: „...felhívjuk a figyelmet az asszimilálódással (legyen az agresszív vagy spontán) kapcsolatos folyamatok eddigénél árnyaltabb, elfogultságtól mentes, tárgyyszerű végiggondolásának szükségességére”.

Ez a könyv hatalmas inspirációt jelent! Tovább kellene vinni ezekre a kérdőívekre támaszkodva, de új íveket szerkesztve a kutatómunkát. Számomra ez igen izgalmas munka lenne. Szívesen segíteném ezt a kutatómunkát.

Ezt a nem könnyű olvasmányt a magyarság sorsával együtt érző hallgatók figyelmébe ajánlom.

KOVÁTS ZOLTÁN

Légiveszély!

MAX HASTINGS: *Bombázók. A brit RAF légioffenzívája Németország ellen. 1939–1945.*

Budapest, 1999, Aquila Könyvkiadó.

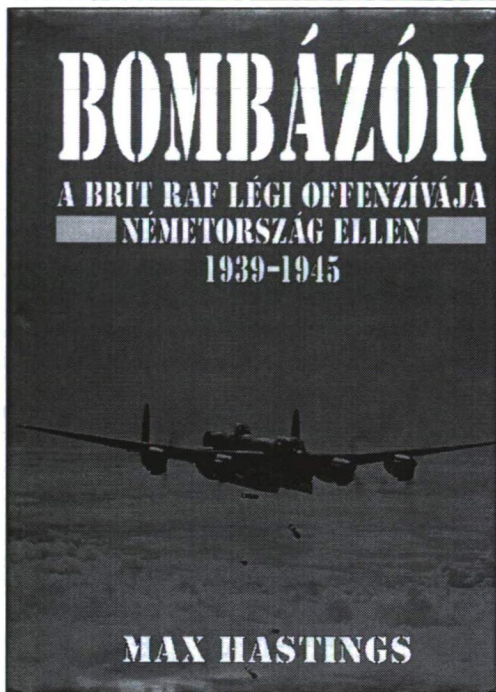
* * *

A kötet az Aquila kiadó hadtörténeti sorozatának legújabb darabjaként került nemrég a könyvpiacra. A kiadó az általa indított sorozatban számos olyan – hadtörténeti tárgyú – könyvet adott ki, melyek itthon kevésbé ismert témát dolgoznak fel az egyetemes és a magyar hadtörténetből. A sorozat legfrissebb darabja Nagy-Britannia a náci Németország elleni leghosszabb offenzíváját, a Királyi Légierő bombázóhadjáratait mutatja be. A téma nemcsak azért érdekes, mert erről eddig viszonylag kevés összefoglaló munka jelent meg magyar nyelven (s a megjelentek nagy részében is tetten érhetőek bizonyos ideológiák), hanem mert a szövetséges bombázások a világháború angolszász hadviselésének egyik legkényesebb pontjai. A kérdésben megmutatkozó indulatok és vélemények sokszínűsége szükségessé teszi, hogy véleményalkotáskor szubjektív szempontokon túl a szakirodalomra is támaszkodjunk. Természetesen a szakirodalom sem mentes a szubjektív álláspontoktól és ítéletektől, mivel – ahogy ebben a könyvben is – szerencsére sokszor támaszkodnak a résztvevők beszámolóira és visszaemlékezéseire, s az objektív véleményalkotást az is nehezíti, hogy a téma szinte még ma is élő, hiszen a bombázások szereplői közül – a támadók és akik elszenveték ezeket a szörnyű légitámadásokat – sokan még köztünk vannak. A témát különösen kényessé teszi, hogy a szövetséges légierő a náci terrorbombázásokhoz hasonló támadásokat intézett gyakorlatilag polgári célpontok ellen, s tette

mindet a német légierőnél sokkal nagyobb hatékonysággal.

A szerző megkísérel egyensúlyozni a többféle álláspont között, bemutatva a küzdő feleket, a brit bombázóerőkön és hadvezetésen belüli nézeteket a bombázásról, a bombázások hatását a két fél háborús szereplésére, s képet kapunk a bombázó-egyvezetmény tagjai, valamint a támadott német területek mindennapjairól. Betekinthetünk nemcsak a levegőben folyó hadműveletek lefolyásába, hanem az ezek mögött álló, de a légihadviseléshez szükséges, a színtalpak mögött folyó ipari és tudományos csatározásba.

A kötet időrendben haladva dolgozza fel a témát. A RAF bombázó-offenzíváit szakaszokra osztva mutatja be. Miután egy adott szakasz általános leírását adja, egy vagy több példával – egy támadás vagy egy történeti esemény felvillantásával – illusztrálja, teszi érthetőbbé az elmondottakat. Kiderül, hogy a Bombázó Parancsnokság vezetői, a „bombázó bárók” miként ragaszkodtak a bombázó erők alkalmazását meghatározó, háború előtti doktrínákhoz, melyek tarthatatlanságát már a háború elején bizonyította a gyakorlat. Megtudhatjuk a brit közvélemény és politika reagálását, s a királyi kormány – Churchill – álláspontját is. Furcsa módon a miniszterelnök a háború kezdetén a bombázások legnagyobb támogatói közé tartozott, de a harcok előrehaladtával, a szövetségesek mind nagyobb sikereivel már nem volt az a nagy patrónus, mint előtte. Annak ellenére, hogy láthatóvá vált, hogy a hivatalos bombázó-doktrína – vagyis hogy a háborút egyedül a légierő el tudja dönteni – gyakorlatilag kudarcot vallott, Churchill nem állította le a légitámadásokat, s nem módosították a stratégiát sem, bár igaz, nem

is támogatta már olyan erővel a régi doktrínát. A szerző megkísérel arra is magyarázatot adni, mi okozta a bombázó parancsnokok „vakságát”, vagyis miért nem

változtattak a hibás stratégián. Noha itt – mint más kérdésekben is – nem ad egyértelmű, fekete-fehér választ, érezteti véleményét, s az olvasó kialakíthatja saját álláspontját. Az azonban mindenki előtt nyilvánvalóvá válik, aki olvassa ezt a művet, hogy a légitámadások kérdése jelentős részben politikai kérdés is volt, mivel az USA hadba lépésével illetve a háborúba való mind nagyobb befolyásával ez a légi hadművelet volt jóformán az egyetlen tiszta brit operáció. Ez pedig azt jelentette, hogy az angol politika – és részben a katonai – vezetés igyekezett ezt fenntartani.

A művet mellékletek egészítik ki, ahol a brit bombázóerők európai bevetései, a szemben álló felek fontosabb repülőgéptípusai, ipari termelési és bombázási adatok találhatóak. A kötetben való eligazodást segíti a részletes név- és tárgymutató, valamint a legfontosabb fogalmakat tartalmazó szógyűjtemény. A könyvet mindenképpen nagy haszonnal forgathatja a második világháború iránt érdeklődő olvasó vagy szakember, a repüléstörténész könyvespolcán pedig egyenesen kötelező mű.

KISS GÁBOR FERENC

